

AVALIKUD LOENGUD.

Prantsuse keel rahvusvahelistes suhetes.

Helsingi ülikooli professor A. LÅNGFORS.

Siin käsitletakse keele küsimust riikidevahelistes lepingutes ja rahuläbirääkimistel, kus sõnavõtjad esinevad erinevate keelte alalt. Tegelikult on siin pikema aja jooksul olnud prantsuse keel ülekaalukal kohal, kuid teatava kitsendusega, sest prantsuse keele eesõigus leidis siin üldist tunnustamist alles XVIII saj. 2. poolel, kuna praegu on selleks Rahvasteliidus prantsuse kõrval ka inglise keel.

Keskajal ja uue aja alul oli rahvusvahelistes suhetes eranditult tarvitusel ladina keel, koguni veel XVII sajandini, sest ta oli ametlikuks keeleks Rooma kirikus ja Saksa-Rooma keisririigis, aga ta muutus väga ebakohaseks oma mitmekesise väljarääkimise tõttu erimail. 1536. a. on paavstlikus õuekonnas katseid rahvusvahelise keelena maksma panna hispaania keelt, mis selleks aga siiski ei kujunenud.

Selle asemel kerkib XVII saj., Vestfaali rahu ajal prantsuse keel ladina keele kõrvale, kuigi sakslased ja põhjamaade rahvad toetasid ladina keelt, sest prantsuse keele oskus ei olnud veel nii levinud kui XVIII saj. 2. poolel. Nii ongi rida rahulepinguid XVII ja XVIII saj. Münsteris ja Osnabrückis (1648), Nijmegenis (1678), Rijswijkis (1697), Prantsusmaa-Saksamaa vaheline Utrechtis (1713) prantsuskeelseid, nende kõrval aga teisi kahekeelseid: Prantsusmaa ja Hispaania vahel Püreneeside rahu (1659) ja Nijmegenis (1678) prantsuse ja hispaania keeles, Prantsus- ja Inglismaa vahel Utrechtis (1713) prantsuse ja ladina keeles. Esimene Prantsusmaa ja Saksa-Rooma riigi vaheline prantsuskeelne leping esines alles Rastattis (1714). Seda prantsuse keele ülevõimu põhjustasid Prantsuse vaimse kultuuri mõju Euroopas, selle kirjanuse levimine, ja eriti poliitiline osatähtsus.

XVIII sajandi lõpul saab alguse anglomaania ning inglise keel tekib päevavalgele, kuid prantsuse keel püsib veel XIX sajandil oma keeleliste iseärasuste tõttu: täpsus, selgus, puhtus ja meetodiline süntaks, ja XX sajandil juba kõrvuti inglise keelega.

Milline suhteline vahekord valitseb siis prantsuse ja inglise keele vahel Rahvasteliidus? 1930. a. näiteks väljendasid end Rahvasteliidu üldkoosolekutel prantsuse keeles 31 delegaati, inglise keeles 5, prantsuse ning inglise keeles 3, Austria esindajad prantsuse ja saksa keeles ning Saksamaa esindajad ainukestena saksa keeles. Siiski on prantsuse keel nüüdisajal kaotanud palju oma mõju ulatusest kolme teise rahvusvahelise keele: inglise, hispaania ja saksa kasuks, kõige rohkem küll inglise keelele. Ja seda loomulikult, sest prantsuse keel on emakeeleks ainult 50 miljonile inimesele, inglise keel aga tervelt 200 miljonile. Kaubanduse alal aga valitseb täielikult inglise keel, ning Ühendriikides üritatakse prantsuse keele asemele esimeseks võõrkeeleks seada hispaania keelt, muidugi Lõuna-Ameerika naabruse tõttu. Prantsuse keel jääb püsima ka tulevikus, kui Prantsusmaa jätkab esimese osa etendamist Euroopa poliitikas.

L ä t i m o o d s a k i r j a k e e l e k u j u n e m i n e .

Riia ülikooli professor E. BLESE.

Tartu Ülikool on etendanud väga suurt osa Baltimaade kultuurilises arengus ja siin on õpetajaks olnud ning hariduse omandanud suurem osa läti kirjakeele rajajaid. On teada, et juba 1530. aastail esimesed läti pastorid Riias — N. Ramm ja J. Eck — tõlkisid läti keelde kirikulaule ja liturgilisi tekste, mis aga pole säilinud. Järgnevate XVI saj. läti tekstide tekkimiskohaks oli Zemgale, kuid autori tõendust mööda oli nende aluseks siiski Riia dialekt ning sellega oli Riia läti kirjakeele hälliks. Pealegi ei läinud murded sel ajal niivõrd lahku.

See vanem, primitiivne kirjakeel püsis kuni XVII saj. 30. aastateni, millal selle ümber kujundas G. Mancelius; grammatikaalselt kui ka leksikaalselt arenes see edasi XVII saj.

jooksul ja püsis XVIII saj. 1. poolel samal staadiumil. Alles pastor G. Fr. Stender (1714—96) lõi uue ajajärgu oma grammatika ja sõnastikuga; ent XIX saj. 1. poolel arenes läti kirja-keel jälle üpris vähe, kuni kirjanik G. Alunāns tõi uuendusi morfoloogia ja ortograafia alal, luues rea neologisme, mida arendas edasi O. Kronvalds. Peale 1870. aastaid asutakse noorte läti keeleteadlaste (Velme, Kauliņš, Lautenbach) poolt oma emakeele teaduslikumale uurimisele ning parandamisele, mida jätkavad XIX saj. lõpul ja XX saj. alul kuulsad keeleteadlased Mühlenbach ja Endzelin.

Riikliku iseseisvuse ajal on sel alal saavutatud suuri edusamme. Kutsuti ellu oskussõnade-komisjon, kes on välja töötanud uusi oskussõnu kõigilt aladelt. Keel on omandanud aja jooksul omapärase rahvusliku ilme ja kaotanud peaaegu kõik võõrapärased mõjud. Nõnda on läti keele üldine puhastustöö lõpule viidud. Praegu töötatakse veel pisiasjade kallal, eriti stiili alal ning nende välismõjude väljajuurimisel, mida seni pole tähele pandud. Töö on võtnud sellise ulatuse, et juba kaheldakse, kas puristid pole läinud isegi liiga kaugele, eriti teistes keeltes kindlaks kujunenud terminite alal. Üldiselt on läti keel nüüd kujunenud korrektsemaks, rikkalikumaks ja liikuvamaks oma väljendusvahendite, painduvaks oma süntaksi ja stiili poolest. Uute sõnade arv on suur, kuid need on kohaldatud hästi keele sisemisele ja rahvuslikule iseloomule.

R a h v u s e l e m e n t L ä t i k i r i k u s .

Riia ülikooli professor L. ADAMOVIČS.

Siin antakse ülevaade, kuidas läti ristiusu-kiriku arenemisteel eriti katoliku ajal on ühte sulanud rahvus- ja ristiusuelemendid. Läti rahvausund oli praktiline, ratsionaalne ning müstitsismil ei olnud siin pinda. See oli põllupidaja kultus, et põllud oleksid viljarikkad ning kari suurearvuline.

Kreeka-katoliku usu levikust XI—XII saj. on vähe järele jäänud, ainult läti kiriklikku terminoloogiasse juurdunud sõnad, mis on üle võetud slaavi kirikukeelest, tõendavad seda.

Katoliku kirik XII saj. lõpust kuni XVI saj. jättis igatahes sügavamad jäljed usuellu ja praegugi on latgallased katoliiklased, siinjuures aga sulas läti rahvausund ühte katoliiklusega, mida tõendavad rahvalaulud XIII—XVI sajandist. Nii ei olevat katoliku usk olnud lätlaste hulgas ainult formaalne, nagu üldiselt väidetavat, sest katoliku misjonärid kannavad üle ristiusu Jumalale pagana jumaluse „Dievs“ nime ning katoliku pühakud on omandanud populaarsuse peamiselt ristiusu kalendri pühakutena. Seda tõendab nende nimede lätistamine, misläbi nad saavad inimeste ja loomade kaitsjaiks, eriti Püha Maria. Ka pühad kohandatakse katoliku kalendri järgi ning paganausu pühade kombes kantakse üle ristiusu omadele.

Sakramentidest kõige parema vastuvõtu osaliseks sai ristimine, millist tseremooniat valgustavad rahvalaulud, nimetades küll ka abiellumist. Kirikus ristimise kõrval oli peale selle tarvitusel veel kodune pühalik talitus. Matmine aga toimus analoogiliselt esiisade kombeile ning surnud paigutati paganaaegsesse surnuaedadesse. Igatahes peeti uuestisündinule ning noorpaarile kiriku õnnistusi koguni vajalikuks, surnule aga tarbetuks.

Hiljemini sõdisid luteri usk, mis oli kolmandaks ristiusu vormiks lätlaste juures, kui ka ametlik katoliku usk paganlusega segatud religiooni vastu, kus ei tunnustatud pattu, ei tuntud Päästjat ega oldud huvitatud Jumala riigist. Alles XIX saj. keskel saavutati siin siiski tagajärgi; sellise aegluse põhjuseks oli rahvuslik ja sotsiaalne antagonism saksa pastorite ja läti rahva vahel.

Ristiusk avaldus Lätis veel neljandast seisukohast, s. o. herrnhuutlaste poolt, kes töid 1740. aastail lätlastele suurt usulist äratust, mille mõju ulatus 100—150 aasta jooksul peaaegu $\frac{1}{5}$ läti rahvale.

Vähem või peaaegu mitte sugugi jättis jälgi läti rahvale XIX saj. keskel sissetunginud vene õigeusk.

L i n d u d e r ä n d a m i n e.

Kaunase ülikooli professor T. IVANAUSKAS.

Oma ettekandes puudutab autor mitmesuguseid asjaolusid, mis sunnivad lindusid iga aasta rändama kaks korda põhjast lõunasse ja sealt tagasi neisse kohtadesse, kus nad haudusid eelmisel aastal. On kaua olnud selgusetu, kus mail nad veedavad talve, milliseid teid nad valivad rännakuiks ning kui kaua kestab reis, kuni sellele appi tuli mõte rõngastada linde, mida esimesena teostas F. Falz-Fein Lõuna-Venemaal. Ent laiemas ulatuses rakendas seda meetodit taanlane L. Mortensen 1899. a.-st alates.

Selgub, et sama liiki kuuluvad linnud ei rända ühte ja samasse kohta. Näiteks kuldnokk Soomest, Eestist, Lätist ning Leedust veedab talve Belgias ja Inglismaal, kuna Tšehhoslovakkias, Austriast, Ungarist pärinevad kuldnokad peatuvad talvel Itaalias, Portugalis, Hispaanias ja Lõuna-Prantsusmaal. Toonekurg Leedust talvitab Lõuna-Aafrikas, matkates rännul nii siis tervelt 9000 km. Kõige pikema teekonna katab aga rannatiir, kes rändab Põhjanabast Lõunanabani 17 000 km. Suurem osa linde lendab 400—500 meetri kõrguses kiirusega 40—75 km tunnis, kuni 200 km päevas (Thienemann'i järgi). Mõned linnud ei peatu üldse teekonnal, nagu Capella hardwickii, kes haub Jaapanis, saadab aga talve mööda Austraalias, lendab vahet pidamata u. 5000 km. Seda ilma toiduta, mille tõttu linnud tavaliselt enne rändamist toidavad end rasva.

Rändamisel valitakse teekond, mis maastiku poolest vähe erineb sünnikoha omast, kuigi mitte iga kord kevadel sama teed mööda, kustkaudu toimus lend sügisel, sest toidutingimused pole neil kahel ajastul mitte samad. Tavaliselt aga siirduvad nad tagasi täpselt endisele haudumiskohale: samasse metsa, sama hoone katusele jne. Orienteerumiseks on lindudel suurepärane nägemismälu; näiteks 13-st rannatiirust, kes olid lennukiga viidud 58—410 km kaugusele pesast, tulid tagasi 8, ka kõige kaugemad, ainult 5 neist ei taibanud oma endist asukohta üles leida. Sügiseseks rändamiseks

kogunevad linnud endakaitseks parve, kus nende hulgas on kogenumaid reisu jaoks.

Juba XIX sajandi alult peale on uuritud põhjusi rännutungiks. On selgunud, et selleks ei saa olla ei toidupuudus ega ilmastiku muutused, sest mõnedki linnud algavad rändamist juba siis, kui nende jaoks leidub toitu kõige rohkem ja kui temperatuur on veel üsna soe. Mõned lõunamaa linnud veedavad talve vabas õhus loomaaedades. Kui üldiselt arvatakse, et linnud tulevad põhjamaile hauduma seesmisel tungil, miks siis rändavad siia ka need linnud, kes hauvad kord iga kolme aasta järele? Pole kahtlust, et valgus väga tunduvalt mõjustab linde nagu üldse loodust, kuid ka see pole otsustav tegur rännutungi selgitamisel. Viimasel ajal on avaldatud arvamisi, et füsioloogilised seisukorrad organismis kevadel ja sügisel sunnivad linde vastupanematu jõuga rändama, milline füsioloogiline rütm esile tuleb ka teistel loomadelt kui ka taimeriigis. Nõnda langevad lehed meie puudel isegi soojas triiphones.

Ülikoolivaim Rootsis.

Rootsi haridusministeeriumi riigisekretär B. KNÖS.

XII—XV saj. õppisid rootslased alul Pariisis, hiljemini prantsuse ja saksa ülikoolides, kust omandatud Euroopa tsivilisatsiooni nad kohandasid rahvuslikule vaimule, mis põhines isikuvabadusel.

1477. a. pandi alus esimesele Skandinaavia ülikoolile Upsalas; alul aga ei andnud see igapidi täielikku kõrgemat haridust, sest selle pea-eesmärgiks oli kasvatada haritlasi kiriku teenistusse. Uus ajastu algas Gustav Adolfi valitsemisega, mil loodi 4 teaduskonda ning ülikooli sissetulekud kindlustati maa-alade annetusega.

1668. a. asutati teine ülikool Lundi. Ülikoolide sisemine korraldus rajati autonoomia alusele.

Rootsi ülikoolielu on ühel ajal alalhoidlik ja radikaalne. Seda iseloomustavad praegu kaks iseärasust, kuigi üldine struktuur sarnaneb Kesk-Euroopa ülikoolide omaga. Need on õppejõudude nimetamise kord ja üliõpilaste organisatsioon.

nid-natsioonid. Esimese eesmärgiks on kindlustada kooskõla isiklike võimete ning üldhuvide vahel. Terve aasta enne koha vabanemist asutakse selle täitmisele; kandidaatide võimete hindamiseks pööratakse ekspertide-kolleegiumi poole, kes määravad kindlaks ka kandidaatide järjekorra nende teadusliku kvalifikatsiooni seisukohast. Siinjuures on kandidaatidel vastulause esitamise õigus. Teaduskonna kogu ning ülikooli konsistooriumi (nõukogu) poolt sel alusel tehtud otsus esitatakse ülikooli kantslerile. Sel teel saavutatakse objektiivsus ja õiglus.

Rootsi ülikoolide saladuseks on moraalne ühtlus (humaansus), kus vastukäivad doktriinid ilma sundimiseta elutsevad rahulikult üksteise kõrval. Nagu üliõpilasedki, „sinateavad teineteist Upsalas usk ja teadus ning kannavad valget üldmütsi“. Üliõpilaste vaim, mis teeb õpinguis kõiki vendadeks ühise isamaa huvides, on üle kantud ka õppejõudude ellu ning terve ülikooli eluavaldustesse.

Üliõpilaskonna organiseerimine Rootsis on rajatud maakondlikule põhimõttele. Iga üliõpilane astub ühte natsiooni sünnikoha või keskkooli asukoha järgi; neid on Upsalas 13 ning igauks neist kannab oma maakonna nime. Need üliõpilas-natsioonid on selle provintsiaalse partikularismi sünnitajad, mis õitseb praegu Rootsis. Iga üliõpilane on kohustatud ühte neisse liikmeks astuma. Järelevalvet teostavad inspektorid professorite hulgast. Natsioonidel on omad laenukassad ja stipendiumid. Liikmete arv on neis keskmiselt 250, kõige suuremas aga 450—500 liiget, mis jagunevad 3 liiki: „recentiores“ — I aasta noorliikmed, „juniores“ ja „seniores“ — viimased valimise teel — teenete eest organisatsioonile. Koolipingis sõlmitud sõprus jätkub ülikooli natsioonides.

TABLE DES MATIÈRES. SISUKORD.

Préface	5
Eessõna	9
I. Rapports présentés au Congrès	13
Liste des délégués participant au Congrès	15
Activité de la Commission Estonienne de Coopération Intellectuelle, par J. Kõpp	17
Activité de la Commission Finlandaise de Coopération Intellectuelle, par A. Långfors	22
Statuts et activité de la Commission Lettonne de Coopération Intellectuelle en 1936, par E. Blese	24
Activité de la Commission Lituanienne de Coopération Intellectuelle en 1936, par A. Trimakas	30
Activité de la Commission Internationale de Coopération Intellectuelle et Congrès des Commissions Nationales à Paris, par A. Piip	35
Sur le choix d'une langue internationale pour les pays baltiques, par A. Saareste	40
Coopération des Universités et des établissements d'enseignement supérieur des pays baltiques, par L. Puusepp	45
Révision des manuels scolaires	
par L. Adamovičs	50
par I. Jonynas	53
par A. Långfors	57
par P. Tarvel	59
Coopération entre diverses institutions culturelles (musées, etc.), par F. Linnus	62
Coordination bibliographique, par F. Puksoo	69
II. Procès-verbal des séances et résolutions adoptées	77
Compte-rendu de la première séance	79
" " " " deuxième "	84
" " " " séance de clôture	95
Résolutions adoptées	104

III. Conférences publiques	109
Le français dans les relations internationales, par A. Långfors	111
Sur la formation de la langue littéraire lettonne moderne, par E. Blese	124
Des éléments nationaux dans l'église lettonne, par L. Adamovičs	137
Migration des oiseaux, par T. Ivanauskas	151
L'esprit universitaire en Suède, par B. Knös	173
Kokkuvõte (= résumé)	185
Kongressi ettekanded ja protokollid	185
Avalikud loengud	192